

FORHOLDET MELLOM FILOSOFI OG ÅNDSFORSKNING HOS RUDOLF STEINER

Av Hjalmar Hegge

Denne artikkelen er en gjengivelse av Hjalmar Heggens manuskript til hans prøveforelesning for den filosofiske doktorgrad (8.4.88) over oppgitt emne: "Rudolf Steiner som tenker og mystagog ("seer"). Muligheten og nødvendigheten av en grenseoppgang."

Selve doktordisputasen fant sted i Universitetets Gamle Festsal i Oslo den 9.4.88, med professor Rejo Wilenius, Jyväskylä som 1. opponent og professor Guttorm Fløistad, Oslo som 2. opponent. Heggens doktorarbeide, "Frihet, individualitet og samfunn" (med undertittelen: "En moralfilosofisk, erkjennelsesteoretisk og sosialfilosofisk studie i menneskelig eksistens") vil i løpet av et par måneder foreligge på Universitetsforlaget.

Spørsmålet - og et foreløpig svar

Vi forstår vårt emne vedrørende Rudolf Steiner (1861 -1925) som et spørsmål vi vil presisere slik: Er der en adskillelse mellom Rudolf Steiner som tenker (filosof og som "seer" ("åndsforsker", som han betegner seg selv) - eller er det en forbindelse mellom dem, og i tilfelle hvilken? Hvis det siste er forholdet, må da uttrykket "grenseoppgang" mer forståes som en avklaring av en relasjon enn i betydningen "trekke en grense".

La oss - før vi går inn på en filosofisk drøftelse - anlegge en rent litterær synsvinkel, og mange (f.eks. leksikaforfattere) lar det forøvrig gjerne bli værende med dette perspektivet. Man fester seg ved den ytre kronologi i Steiners forfatterskap, som viser at hans grunnleggende filosofiske arbeider så dagens lys før han overhodet trådte frem med sin åndsforskning. Århundreskiftet fremtrer derved som et radikalt "vendepunkt", hvor den fremtredende Goetheforsker og respekterte filosof "plutselig" gav seg det "oversanselige" i vold. Ut fra en slik betraktningssmåte blir da også svaret på vårt spørsmål ovenfor, at det er en klar adskillelse mellom tenkeren og "seeren" Steiner.

Men er dette den eneste synsvinkel på spørsmålet? Det er riktig nok at Steiners grunnleggende filosofiske skrifter - som doktoravhandlingen "Wahrheit und Wissenschaft" (1892) og "Die Philosophie der Freiheit" (1894) - kommer forut for de skrifter der Steiner fremlegger resultater av en "åndelig skuen", og at de heller ikke noe sted bygger på premisser hentet fra en slik "skuen". Men herav kan man jo bare slutte at disse filosofiske skriftene står helt og holdent på egne - rent tankemessige eller altså filosofiske - ben, selv om dette i og for seg naturligvis er uhyre viktig (hva vi da også skal komme nærmere inn på senere). Man kan imidlertid ikke slutte, slik som i det ovenfor beskrevne resonnement, at den etterfølgende åndsvitenskapelige forskning (for å bruke Steiners egen betegnelse) ikke

har noe å gjøre med den forutgående filosofiske tenkningen. Ja, selve rekkefølgen kunne vel snarere borge for det motsatte.

Og så viser det seg da også - når man går nærmere inn på Steiners forfatterskap - at den skarpe adskillelse i en "filosofisk" og en "åndsviten-skapelig" periode, i en annen henseende ikke er korrekt. For selv om det er riktig at vi ikke finner skrifter med åndsvitenskapelig innhold i tiden før århundreskiftet, så finner vi på den annen side rent filosofiske arbeider fra Steiners hånd også etter dette tidspunkt. Ett av dem er således det omfattende tobindsverket "Die Rätsel der Philosophie in ihrer Geschichte" fra 1914, altså etter at Steiner hadde trådt frem som åndsforsker og hadde bak seg sine mest grunnleggende verker på dette område. Og vi kunne nevne de mange foredrag og foredragsrekker over filosofiske emner som Steiner holdt helt opp til sine siste leveår, som f.eks. foredragsrekken over Thomas Aquinas' filosofi fra 1920.

Hvilken konklusjon skal vi så trekke av dette? Det synes å måtte være den, at det - iallfall for Steiner selv - er en forbindelse mellom hans arbeider som tenker (filosof og som "seer" (åndsforsker). Og det er åpenbart en forbindelse hvor det første, som vi har sett, ikke er betinget av det siste, og hvor derfor det siste på en eller annen måte må være betinget av det første. Men for å kunne drøfte dette nærmere må vi selvsagt bevege oss over fra den litterære og nokså utvendige synsvinkel vi har anlagt innledningsvis, til en filosofisk betraktning.

Filosofisk begrepstenkning som basis for åndsforskningen

For en drøftelse av spørsmålet om den antydende forbindelse mellom Rudolf Steiner som tenker og som "seer" (åndsforsker), er det nå et særdeles viktig forhold at Steiner i sin åndsvitenskapelige virksomhet i skrifter såvel som i foredrag stadig henviser til filosofi. (Allerede dette tør jo forøvrig skille ham fra tradisjonelle "mystagoger".) Og denne henvisningen gjelder dels hans egne tidligere filosofiske arbeider, dels andre, både samtidige og tidligere filosofers verker. For nå å kunne besvare vårt spørsmål, må vi åpenbart se nærmere på av hvilken art disse henvisningene er. Og vi vil dele vår betraktning i to, idet vi først tar for oss Steiners henvisning til andre tenkere.

Innenfor vår sterkt begrensede ramme må vi da selvsagt gjøre et skjønnsomt utvalg blant de antydende mange tekster, og vi har da valgt å ta for oss et skrift som nettopp bærer tittelen "Philosophie und Anthroposophie", en mindre avhandling utgitt i 1918. Det tør da også være meget representativt, idet det fortrinnsvis omhandler de filosofer som Steiner også ellers gjerne knytter an til.

Den filosof som nå først og fremst trer oss imøte i Steiners fremstilling, er Aristoteles, som,

ifølge Steiner, "står aller først som filosof i dette begreps egentlige betydning", fordi han er den første som søker å forstå verden i "rene begreper" (uten innslag av mytiske forestillinger), og som utarbeider en grunnleggende "tenketeknikk". Javel, men er ikke dette bare en filosofihistorisk trivialitet - og hva med "åndsforskningen", for å minne om essayets tittel. Det får vi snart svar på i den samme teksten - der Steiner kommer inn på Aristoteles' erkjennelsesteori og hans grunnbegreper 'form' og 'stoff': "i den aristoteliske forestilingsart", heter det, "ligger en mulighet for å finne begreper som antroposofien kan støtte seg til"!

Dette er jo klar tale, og det bringer oss allerede til et nøkkelpunkt i spørsmålet om Steiner som tenker og som seer, nemlig at han ser den filosofiske tenkning (in casu Aristoteles') som et viktig aspekt ved åndsforskningen - og vi vil da også se at denne vår oppfatning bekrefter seg i det følgende.

Dette skjer således allerede i fortsettelsen i det nettopp siterte skriftet, der Steiner beveger seg over fra en betraktning av Aristoteles til (den forøvrig etterhvert aristotelisk orienterte) skolastikken, med Thomas Aquinas i spissen, og hvor han bl.a. fremhever den skolastiske inndelingen av Aristoteles' 'form' i "universalia ante rem", "in re" og "post rem". Ja, her karakteriseres åndsforskningen som "et skritt videre på en erkjennelsesvei som aristotelismen og skolastikken har vandret bare inntil begrepsteknikken. At dette (skrittet) kan lykkes søker den antroposofiske åndsvitenskap å vise. For den er 'formene' ikke bare resultater av begrepsmessig skjelnen, men av oversanselig iakttagelse... Den skuer inn i disse forhold, slik som sansene ser inn i den fysisk-sansbare virkelighet".

Her har vi altså nå fått avtegnet et visst bilde av forholdet mellom den filosofiske tenkning og åndsforskningen: den siste er "et skritt videre" på den aristotelisk-thomistiske "erkjennelsesvei"! Men det som da melder seg som en oppgave for oss, er å se nærmere på hva dette "skritt videre" består i - en oppgave vi skal ta opp i det følgende. Her vil vi bare understreke hvor viktig Steiner anser det vi kunne kalle "det første" - filosofiske - skrittet: Åndsforskningen, fremholder han, kan bare "gjøre seg gjeldende i verden... ved dem som har tålmodighet til å trenge inn i en tenketeknikk, som skaper en virkelig real basis" for arbeidet med åndsforskningen. (Uthevet her.)

Åndsforskningen som svar på filosofiens problemer

Vi har altså fastslått at Steiner ser "tenketeknikken" og de grunnleggende erkjennelsesteoretiske begrepene i den riktige forståtte aristotelisme og thomisme som en "grunnvoll" for åndsforskningen, men tross alt ennu bare et begrepsmessig "skejelett" for den (for fortsatt å bruke Steiners egne ord). Spørsmålet blir da hvordan det så bygges videre på denne grunnvoll eller gis kjøtt og blod til dette skejelett. Et svar på dette

spørsmålet kan vi finne i bl.a. det tidligere omtalte verket "Die Rätsel der Philosophie", der Steiner søker å belyse forbindelsen - sammenhengen såvel som forskjellen - mellom filosofisk tenkning og åndsforskningen ut fra et generelt perspektiv på den filosofihistoriske utvikling.

Det som nå her er Steiners synspunkt, kan i korthet sies å være at denne filosofihistoriske utvikling - riktig forstått - munner ut i åndsforskningen. Eller for å uttrykke det med hans egne ord fra en innledning til annet bind av det nevnte verket: "Det synspunkt som søkes uttrykt i denne boken, er... at filosofien, hvis den virkelig forstår seg selv, må ende opp ved en sjelelig erfaring (Erleben), som vel er frukten av dens arbeide, men som vokser ut over dette arbeide". Og det som slik "vokser" frem - hva "den filosofiske vei fører til, når den gåes helt frem" - er "erfaringen av en åndelig verden". I et lengre, avsluttende kapittel: "Skizzenhaft dargestelter Ausblick auf eine Antroposophie", har Steiner fremstilt dette sitt syn eksplisitt, og vi vil derfor gå nærmere inn på det.

Men la oss først se på - om enn her nødvendigvis i all korthet - hvordan Steiner betrakter den omtalte filosofiske utviklingsvei, som altså ifølge ham, skal føre til åndsvitenskapen. (Dette har han sammenfattende gjort rede for i et innledende kapittel til første bind av det omhandlede verket.) Den første utviklingsfase ser han som "tankens fødsel" i det gamle Hellas, og den annen som fremveksten av "jeg-bevisstheten" i senantikken og tidlig middelalder. Videre karakteriseres den neste fase som jeg-bevissthetens forbindelse med tankelivet, en fase som omfatter den skolastiske filosofi og har en utløper frem til for eksempel Descartes' "cogito ergo sum", som en "lysende stjerne". Endelig beskriver Steiner en fjerde, og siste, fase i den filosofihistoriske utvikling som en streben etter å erfare verden slik det selvbevisste jeg erfrarer seg selv i tenkningen. Denne fase innledes med den frembrytende naturvitenskap - og det er selvsagt den som særlig påkaller vår interesse, siden det er her vi må forvente å finne det ovenfor antydende "skritt videre", eller altså en "overgang" fra filosofisk tenkning til åndsforskning.

Nå er for øvrig Steiners forståelse ellers av filosofihistoriens faser, egentlig ikke noe helt enestående, hvis vi ikke hefter oss for bokstavelig ved terminologien. Vi kan finne vesentlige trekk igjen hos mang en klassisk filosofihistoriker, som for eksempel Wilhelm Windelband. Så det skulle for-såvidt ikke være her vårt problem ligger, men i Steiners nærmere forståelse av hvordan man skal komme over fra den siste filosofiske fasen - slik den uttrykker seg i den nyere tids vitenskap og hos tidens toneangivende filosofer. Det er dette vi nå skal se nærmere på, idet vi retter vår oppmerksomhet mot Steiners drøftelse i det nevnte sluttkapitlet i "Die Rätsel der Philosophie".

Det er nå et grunnsynspunkt i Steiners innledende drøftelse her, at den beskrevne streben etter å erfare verden ut fra den "selvbevisste sjel" kan leve seg ut også på en feilsporet måte,

hvilket nettopp hindrer filosofien i å forstå seg selv, og erved også i å være et utgangspunkt for åndsforskningen. Det skjer, ifølge Steiner, bl.a. i den filosofiske "sensesubjektivismen" og ulike oppfatninger av at "verden er min forstilling". Man ser da ikke at den omtalte streben etter sin karakter - slik den altså skal fremgå av den historiske utvikling - bare kan ha sin basis i tenkningen. Dette søker Steiner da også å vise ved referanser til sine sentrale erkjennelsesteoretiske skrifter, noe vi her bare skal omtale i hovedtrekk:

Vi kunne karakterisere Steiners erkjennelsesoppfatning som den stikk motsatte av den empiristiske, som jo ser de umiddelbart gitte sanseintrykk som den grunnleggende virkelighet og tenkningens begreper som en subjektiv tilføyelse. "Det er ikke den første skikkelse som virkeligheten viser seg i for jeget, som er dens sanne, men tvert imot den siste, som jeget gjør den til", fremholder Steiner. Og det jeget virker gjennom, er tenkningen og dens begreper. Men slik bringes det selvbevisste jeg nettopp til å "erfare verden som det erfrarer seg selv i tenkningen"! Og dette er vel å merke samtidig en erfaring av den objektive virkelighet, mens den skikkelse verden umiddelbart fremtrer i for våre blotte sanser, er det subjektive, betinget av at mennesket som følge av sin organisasjon, i første omgang distanserer seg fra virkeligheten.

Men for igjen å bruke Steiners ord: "Den som kan tilegne seg de her antydde synspunkter, vinner muligheten til... å tenke sitt sjeleliv forbundet med virkeligheten ved det selvbevisste jeg". Ja, "det er den anskuelse som den filosofiske utvikling har strebet hen mot siden den greske tidsalder, og som har vist sine første tydelig erkjennbare spor i Goethes verdensanskuelse".

Og her er vi ved et nytt, overmåte viktig punkt når det gjelder å gi et svar på vårt spørsmål om "skrittet videre". For Goethe er for Steiner den som med sin tenkning og vitenskap fremfor noen representerer en "overgang" fra begrepstenkning til åndsforskning eller åndelig skuen. Derom vidner uttallige skrifter og referanser fra Steiners side - som vi imidlertid av tidshensyn ikke kan komme inn på her. Men la oss iallfall minne om det symptomatiske at Steiner kaller sin egen høyskole for åndsvitenskap "Goetheanum". Så sier han da også i den nå diskuterte teksten, at "Goethe tilstrebet en erkjennelse gjennom det selvbevisste jeg, som... fører menneskesjelen inn på et område av virkeligheten som er utilgjengelig for sansene. Når han søker etter en plantenes idé, som ikke kan iakttas med sansene, men som dog inneholder plantenes oversanselige vesen, slik at man kan utlede plantene fra denne idéen... da står Goethe med en slik art av åndelig holdning (Geistesart) på det grunnlag som er påpekt her." Og la oss til understrekning av dette føye til, at f.eks. i en foredragsrekke "Grenzen der Naturerkenntnis" (1920) fremholder Steiner at Goethe med sin naturvitenskapelige metode representerer en vei til den type åndelig klarsyn som Steiner betegner "inspirasjon" (ved siden av "imanasjon" og "intuisjon").

Det vi ovenfor har sagt om Steiners syn på Goethe, har nå en spesiell interesse for vårt spørsmål om forholdet mellom Steiner som tenker (in casu erkjennelsesteoretiker) og "seer" (åndsforsker). Det er nemlig meget belysende for "muligheten av en grenseoppgang", fordi Goethes naturvitenskap er relativt tilgjengelig for oss, som et prosjekt i forlengelsen av vår fortrolige naturvitenskap. En annen sak er at vi vel med dette ikke så meget har gjort en "grenseoppgang" som påpekt en "grenseovergang" - men det ligger jo i sakens natur!

Da vil det nok ha mer karakter av en "grenseoppgang" i vanlig betydning av ordet, når vi nå tar for oss et annet aspekt ved "skrittet videre" fra den filosofiske utviklingen, idet vi fortsatt vesentlig knytter an til Steiners fremstilling i "Die Rätsel der Philosophie".

Fra refleksjon til meditasjon

Som vi var inne på ovenfor i vårt riss av Steiners erkjennelsesoppfatning, hevder han at menneskets organisasjon i utgangspunktet distanserer dets jeg fra virkeligheten, idet den lar denne virkelighet fremtre som blotte sanseinntrykk, mens den menneskelige tenkning som en frembringelse av det selvbevisste jeg, gjenetablerer denne virkelighet. Det skjer ved Goethes naturvitenskap - som vi nettopp har sett - men det kan ifølge Steiner også skje mer direkte, ved at bevisstheten ikke primært vender blikket mot utenverdenen (som hos Goethe), men mot seg selv, dvs. sin egen tenkende virksomhet. Hva vil dette si?

"Man kan", sier Steiner, "la bevisstheten sentralt rette seg mot en tanke som ikke knytter an til noe ytre ... Man kan blivende fastholde (verharren) en slik tanke. Man kan derunder oppleve seg selv i denne indre sjelsvirksomhet. Det kommer derved ikke an på å leve i tanker, men på å oppleve tankevirksomheten." Ved denne "gjentatte indre øvelse", fortsetter Steiner, vil man bevege seg inn på et erfaringsområde "som adskiller seg fra de tanker og forestillinger som er bundet til den legemlige organisasjon".

Denne "indre øvelse" - med et tradisjonelt uttrykk kalt "meditasjon" - som gjennom en tilsiktet styrkelse av tanke- og jegvirksomheten fører til det omtalte "erfaringsområde", danner nå et utgangspunkt for de åndsvitenskapelige forskningsresultater som Steiner mener å kunne fremlegge, men det ligger selvsagt utenfor vår oppgave å komme nærmere inn på dem. En unntagelse vil vi imidlertid gjøre, idet vi refererer til et foredrag som Steiner holdt på den 4. internasjonale kongress for filosofi i Bologna i 1911. "Man vil", sier Steiner her, "komme til en forestilling om jeget som ikke lar det være innenfor den legemlige organisasjon og motta inntrykk utenfra, men ser den legemlige organisasjon som en avspeiling av jeget..." (eller som et "instrument" for det, som Steiner sier annetsteds).

Ligger dette milevidt fra tradisjonell filosofisk eller vitenskapelig tenkning? Kanskje ikke så langt som man umiddelbart skulle tro (og da tenker vi på metoden, og ikke på anskuelsen i

det ovennevnte, som faktisk kan være beslektet med en og annen filosof). Eksempelvis fremholder Steiner et sted: "Man har i de idéer som er beskrevet i denne boken ("Die Rätsel der Philosophie") som den nyere naturvitenskaps, de beste øvelsestanker som man kan hengi seg til og dvele ved, for å kunne løsrive sitt indre fra dets binding til legemet".

Men ikke desto mindre: et visst "sprang", er det uomtvistelig her, mellom den vitenskapelige og filosofiske tenkning på den ene side og den "legemsfrie" på den annen eller, som vi også kan uttrykke det: mellom "refleksjonen" og "meditasjonen". Ikke minst viser dette seg ved en filosof som Hegel, som slik Steiner uttrykker det, "selv har sett menneskesjelens tankeerfaring (Gedankenerleben) som 'det å være i tilværelsens sanne vesen'". "For også Hegels tankeopplevelse", sier Steiner, "skjer ennå innen for den vanlige bevissthet" - og vi ville presisere: innenfor den refleksive og ennå ikke meditative tenkning. Så her er det altså en klar "grense"! Og den er både nødvendig og viktig å trekke, for den markerer forskjellen mellom selv "verdens største filosof" - ifølge Steiner - og åndsforskningen.

Men når nå dette er sagt, må det igjen minnes om, at det omtalte "sprang" - slik Steiner ser det - nettopp skal følge som en naturlig frukt av den filosofiske tenknings utvikling - med et høydepunkt i Hegel - slik at vi kanskje heller skulle kalle det en metamorfose. "Betraktningen av filosofiens historie viser at gangen i den filosofiske virksomhet søker hen mot (hindrängt nach) en anskuelse som ikke kan nåes innenfor den vanlige bevissthet". Ja, "svarene på filosofiens grunnproblemer (Rätselfragen) kan man ikke søke i de sjelserfaringer (Erlebnissen) som frembyr seg for den vanlige bevissthet". Gjennom det omtalte "indre arbeide" kan altså "menneskesjelen oppnå det som tilstrebes av filosofien".

Men fordi om dette er slik, er "filosofiens betydning" som Steiner understreker, "i sannhet ikke liten". "For mer vesentlig enn selve de filosofiske resultater, er de sjelelige krefter som lar seg erverve (erringen) gjennom det filosofiske arbeide. Og disse kreftene, må dog", fremholder Steiner, "til slutt føre dithen, hvor det er mulig for filosofien å anerkjenne det 'legemsfrie sjelsliv'".

Steiners egne filosofiske arbeider som "øvelseskrifter" for åndsforskning

Som det skulle fremgå av hva vi tidligere har sagt om bl.a. Steiners erkjennelsesteori, ser han sine egne filosofiske arbeider som et grunnlag for sin åndsforskning. Og som vi naturlig kan vente, er dette særlig tilfelle når det gjelder den funksjon som Steiner overhodet tillegger det filosofiske arbeide, nemlig (Jfr. sitatet ovenfor) å utvikle de "sjelelige krefter" som fører til en anerkjennelse av det "legemsfrie sjelsliv". I så henseende ser Steiner arbeidet med sine filosofiske skrifter som intet mindre enn en "oppøvelse" til åndsforskningen.

Således understreker Steiner i forordet til 1918-utgaven av sitt filosofiske hovedverk: "Die Philosophie der Freiheit", at "leseren får intet teoretisk svar som han siden bare bærer med seg i hukommelsen", men boken "*gjør oppmerksom på et erfaringsområde i sjelen*", hvor spørsmålene besvares "gjennom sjelens indre aktivitet". (Ut hevelsene her.) Og i f.eks. et foredrag fra 1920 uttaler Steiner om den samme boken bl.a. at den "regner med hva som skjer i sjelen når den medvirker i en slik tankeaktivitet", nemlig "at man da på en måte er hevet opp av sitt vanlige forestillingsliv og inn i en sansefri tenkning". Og da "har man", fortsetter Steiner, "slått inn på kontemplasjonens, meditasjonens indre vei", ja "veien inn i imaginasjonen" - som Steiner betegner den art av klarsyn som den omtalte tankeaktivitet hevdes å kunne ut i.

Dette "åndsforskningsaspekt" (som vi kunne kalle det) ved Steiners rent filosofiske arbeider, fremholdes da også mange andre steder, som f.eks. i forordet til tredje utgave av det typisk åndsvitenskapelige skrift "Theosophie". Her heter det bl.a., at "den som vil søke de sannheter som er fremstilt her, ad en annen vei, finner en slik i min "Frihetens filosofi". På forskjellig måte er begge disse bøkene rettet mot det samme mål". Og i det mest omfattende av Steiners åndsvitenskapelige verker: "Die Geheimwissenschaft", fremholdes det i det kapitlet som omhandler "skoleringen" at "det gis en annen vei, som er sikrere og fremfor alt mer presis... Den er fremstilt i mine skrifter "En erkjennelsesteori for Goethes verdensanskuelse" og "Frihetens filosofi". Disse skriftene gir uttrykk for 'hva den menneskelige tanke kan arbeide seg frem til når tenkningen... bare er hengitt til seg selv".

Men når alt dette er sagt om åndsforskningsaspektet ved Steiners filosofiske arbeider, så er det kanskje på sin plass å understreke hva vi har påpekt tidligere, at disse arbeider ikke desto mindre står "på egne ben" - noe Steiner da også stadig peker på. Således sier han i det ovenfor refererte kapitlet fra "Geheimwissenschaft", at det "i de nevnte skriftene ikke inngår noen resultater fra åndsvitenskapen". Og i det tidligere siterte forordet til "Frihetens filosofi" uttaler han, at denne boken "inneholder ingen slike spesielle resultater".

Dette er da også et viktig punkt når det gjelder vårt spørsmål om forholdet mellom Steiners filosofiske og åndsvitenskapelige arbeider og om muligheten og nødvendigheten av en grenseoppgang. For det som er sagt her, peker på at innholdet av de første som Steiner selv uttrykker det - "vil kunne aksepteres også av mange som av en eller annen for dem gyldig grunn ikke vil ha noe med mine åndsvitenskapelige forskningsresultater å gjøre". At dette faktisk er så, vidner da også de mange om, som har kunnet ta inn over seg Steiners filosofiske arbeider uten å ville gå inn på hans åndsforskning - for her bare å minne om Steiners arbeider over Goethes erkjennelsesteori.

Men denne selvstendige karakter ved Steiners filosofiske skrifter, gjelder da selvsagt også

for dem som føler seg tiltrukket av åndsforskningen, og Steiner sier i den forbindelse (fortsatt sitert etter det ovenfor nevnte forord), at disse skriftene er fremlagt "på en slik måte at man vel ikke noe sted i fremstillingen behøver å skjele til de erfaringer som jeg senere har beskrevet".

Avsluttende kommentar

Vi har i det foregående drøftet forholdet mellom Rudolf Steiner som tenker (filosof) og seer (åndsforsker), i tilknytning til et relativt bredt utvalg av hans skrifter, og hvor vi - naturlig nok har latt ham selv komme meget til orde. Det har gitt oss et mangeartet bilde, ikke minst med henblikk på en grensedragnings mellom de to. Det strekker seg fra den mest intime sammenheng og nesten umerkelige overgang (som i forholdet til Goethes naturforskning), til en mer markert forskjell (som ved det sist diskuterte åndsforskningsaspekt ved filosofien, og særlig da Steiners egen filosofi). Men slik Steiner ser det, er det altså hele veien en forbindelse mellom åndsforskningen og filosofien.

Hvor differensiert denne grenseoppgang enn har vist seg å være, så mener vi dog gjennom vår drøftelse å ha vist muligheten av den. Og vi mener i denne sammenheng også å ha vist hvor viktig eller nødvendig det er å avklare forholdet mellom den filosofiske tenkningen og åndsforskningen - for både filosofien og åndsforskningen.

Å drøfte muligheten og nødvendigheten av selve åndsforskningen, anser vi å ligge utenfor vår oppgave her.